

tidem explanatis, octo priora capita a sequentibus multum differre minime intellexit. Deinde quod existimabat, Tertulliani temporibus nondum scribi potuisse, doctrinam Christianam iam per Britanniam et Daciam divulgatam esse, Tertullianum, ut erat natura ferventissimus, saepe res exaggerasse non animadvertit. Quis non meminerit illorum librorum, quos Montani doctrinae defendendae causa velut de pudicitia, de monogamia scripsit? Denique compares velim huic loco illud de an. 49. (II 634): „Quid ergo nec a deo Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram et in terminos orbis evangelio coruscante“?

Quae cum ita sint, sine ulla dubitatione illud tenemus, haec octo capita usque ad fin. c. 8. (cf. supra p. 6.) a Tertulliano esse scripta. Itaque nulla mora interposita utrum sequentia sex capita huic parti conciliari possint, examinabimus.

Pars II.

De cap. 9—14 disputatio.

Priusquam c. 9—14 examinemus, videamus, quomodo capita in codicibus manu scriptis distribuuntur quibusque titulis adornentur. Sequimur autem cod. Fuld. (= *λ*) et edit. princ. (= *B*), et, ubi cod. Leidens. (= *A*) alia exhibet, ea expresse adiungimus.

c. 1—5. —

c. 6. p. 711. De sabbato et circumcissione et (et om. *A*) legis et (et om. *A*) veteris et novae observatione sic dicit (observatione sic dicit om. *A*).

c. 6. p. 712, 14. De nativitate Christi. Adventus primus. De nativitate Christi et adventu eius primo *A*.

c. 7. p. 714, 28. De regno Christi aeterno.

c. 8. p. 715, 2. De passione Christi et vastatione Hierusalem.

c. 9. p. 720. Item probatio nativitatis Christi. Probatio nativitatis Christi salvatoris nostri. *A*.

c. 10. p. 727. Item negantes Judaei passionem Christi in cruce. Quod Judaei negabant passionem Christi. *A*.

- c. 10. p. 727, 19. Item patriarchae ostendunt figuram crucis. Quod patriarchae ostendant figuram sanctae crucis. *A.*
- c. 11. p. 731. De vastatione Israel post passionem domini. De vastatione Israelis. *A.*
- c. 12. p. 733. Item de claritate gentium in Christo Jesu. De claritate gentium in Christo Jesu. *A.*
- c. 14. p. 739, 4. Item de secundo adventu Christi. De secundo adventu. *A.*

Videmus igitur hos capitum titulos inter se differe. Nam eae partes, quae cum III. adv. Marc. l. concinunt, vocabulo ‚Item‘ significatae sunt exceptis c. 11. (extrem.) p. 733. et c. 13. (med.) p. 737. Nonne ex hac titulorum diversitate conicere possumus, hoc adv. Jud. opusculum non uno tenore compositum, sed partes vocabulo ‚item‘ signatas locos esse Judaeos refellendi causa excerptos et collectos? Quamquam, utrum res ita se habeat necne, melius cognoscemus, si haec singula pertractaverimus.

Cap. I.

De iis locis, qui cum III. adversus Marcionem libro congruunt.

Cap. 9—14 in tres partes distingui possunt. Nam maior pars eorum cum III. adv. Marc. libro fere ad verbum congruit (Synops. Semler Öhl. III. p. 640):

Adv. Jud. c. 9.	=	Adv. Marc. III 12. 13. 14. 16. 17
„ „ 10.	=	„ „ III 18. 19
„ „ 11. (extrem.) 12.	=	„ „ III 20
„ „ 13.	=	„ „ III 23
„ „ 14.	=	„ „ III 7. 20. 21

Unus locus c. 11. ex c. 8. repetitus est, cetera in aliis Tertulliani scriptis non inveniuntur. Quae cum ita sint, optimum esse ducimus, primum has tres partes singillatim accurate tractare, deinde in eas in universum inquirere.

In hac igitur quaestione solvenda plurimum interest haec capita cum III. adv. Marc. libro recte conferre. Hinc enim praecipue, utrum haec pars germana sit necne, colligere

poterimus. Etiam in hac re viri docti inter se valde dissentiunt. Neander quidem et Corssenius hanc partem paucis exceptis spuriam esse dixerunt (cf. supra p. 5.). Contra Kaye (l. c.) et Grotemeyer (l. c.) Tertullianum primum adversus Marcionem scripsisse et postea in libro adv. Judaeos componendo illud opus excerptis defendere. Noeldechenius autem (l. c. p. 46.) Tertullianum, cum adversus Marcionem scriberet, ex libro advers. Judaeos iam edito multa mutuatum esse luculentissime se probasse confidebat. Argumentatio eius quasi firmissimo adminiculo hoc loco fulcitur adv. Marc. III 7 (II 130): „Discat (in codic. Vindobonensi et Leidensi et in edit. princip. Beati Rhenani legimus ‚dicat‘!) nunc haereticus ex abundanti cum ipso licebit Judaeo rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione caecus a caeco in eandem decidit foveam“. Inde evidenter apparere dicit, Tertullianum adversus Marcionem scribentem ex libro adversus Judaeos composito mutuari sibi proposuisse. Quin etiam eum petere, ut sibi concedatur, Ponticum illum una cum Judaeo castigare, neque quemquam id sibi denegaturum esse eum putare. Nam verbis illis, discernere cum aliquo Tertullianum ex libro aliquo descendum esse significasse neque ullum locum in eius scriptis inveniri, qui aliter intellegendus sit. Quare verisimillimum esse, librum adv. Jud. editum ei hic (adv. Marc. III 7) ob oculos versatum esse.

Sed tota haec argumentatio vacillat atque claudicat. Marcion enim, etsi diversa sequebatur, aequae atque Judaei Christum, qui venerat, eum esse negaverat, qui a prophetis testamenti veteris annuntiatus erat. Qua in re eadem fere atque Judaei Christianis obiecit. Recte igitur Tertullianus adv. Marc. III 6 scribit haec;

„Cum igitur haeretica dementia eum Christum venisse praesumeret, qui nunquam fuerat annuntiatus, sequebatur, ut eum Christum nondum venisse contenderet, qui semper fuerat praedicatus; atque ita coacta est cum Judaico errore sociari et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Judaei certi et ipsi alium fuisse, qui venit . . .“. Deinde Judaeorum caecitatem praedicatam esse dilucide demonstrat. Itaque non est, cur miremur, si sequenti capite dicit: „Discat nunc hae-

reticus ex abundanti cum ipso licebit Judaeo rationem quoque errorum eius: Aequè non offendimur, quod l. c. III 23 scribit: ‚Nunc quia cum Judaeis negas venisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relaturi praedicabantur‘. Numquid et hic Tertullianus se ea, quae dicturus est, ex alio libro mutuaturum esse significat? Minime. Idem cadit in l. c. III 8, quo loco Marcionis errorem, quo Judaei non obstricti erant, refutaturus scribit: ‚Desinat nunc haereticus a Judaeo, aspis, quod aiunt, a vipera, mutuari venenum, evomat iam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum‘. Similiter ne l. c. III 16 quidem ‚disce et hic cum partiariis erroris tui Judaeis‘ aliunde sequentia se excerpturum esse dicit.

At Noeldechenius: Ceteris locis Tertullianus verbis illis ‚discere cum aliquo‘ ex libro aliquo descendum esse monuit. Hoc quidem loco de resurr. carn. c. 14. (II 484): ‚Cum Marcione plenius disces‘ convenit, quo scriptor legentium animos ad alterum adv. Marcionem librum convertit; sed hoc loco excepto ne uno quidem alio verbis illis ex libro aliquo descendum esse Tertullianus dixit, immo hoc ei ne in mentem quidem venit. Conferas velim:

adv. Prax. c. 27. (II 692 quem locum Noeldechenius non laudavit): ‚Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: Quia quod in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est‘ (Joann. III 6). Quem locum si premas, non minus recte dicas, a Christo ipso esse descendum quam ex litteris sacris. Quod confirmatur hoc loco adv. Marc. IV 33 (II 245): ‚deinde mammonam quem intellegi velit, si interpretem non habes, ab ipso (sc. domino) potes discere Iniustitiae enim auctorem et dominatorem totius saeculi nummum scimus omnes. Cui famulatam videns pharisaeorum cupiditatem ammentavit hanc sententiam: Non potestis deo servire et mammonae‘. (Luc. XVI 13). Nonne Tertullianus pro illis verbis ‚ab ipso potes discere‘ scribere potuit ‚disce cum pharisaeis‘?

de monogam. c. 6. (I 769): ‚Si enim ex fide filii deputamur Abrahae, ut apostolus docet dicens ad Galatas Digamus (Abraham) cum circumcisione esse orsus est, mono-

gamus cum praeputatione. Recipis digamiam, admitte et circumcisionem. Tueris praeputationem, teneris et monogamiae. Adeo autem monogami Abrahae filius es, sicut et praeputati, ut si circumcidaris, iam non sis filius, quia non eris ex fide, sed ex signaculo fidei in praeputatione iustificatae. Habes apostolum, disce cum Galatis'!

Hic scriptor expresse, priusquam locum illum epistolae ad Galatas scriptae laudaret, 'dicens ad Galatas' scripsit, in fine vero abunde addidit: 'Habes apostolum, disce cum Galatis'. An credibile est, haec verba aliud esse atque oratoria? Aut scriptorem librum aliquem se adhibuisse eis significasse? Quid? Cur haec verba, si res ita se habet, non in initio posita sunt? Cur expresse 'dicens ad Galatas' scriptum est?

Neque magis ceteri loci premendi sunt de ieiun. c. 2; de resurr. carn. c. 24.

Denique Tertullianum etiam alibi plurimum errorem simul refutasse, hoc loco demonstrabimus adv. Marc. IV 12 (II 186): 'In quo die (sc. sabbati), si et Helisaeus prophetae Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam, vides pharisaeae, tuque Marcion, olim creatoris esse sabbatis benefacere'.

Ex iis igitur, quae modo disseruimus, Noeldechenium illud adv. Marc. III 7: 'discat nunc haereticus ex abundanti cum ipso licebit Iudaeo' non recte intellexisse manifestum est. Neque enim Tertullianum his verbis legentium animos ad librum adversus Iudaeos compositum convertisse licet inde colligere.

Jam vero Noeldechenium longe a vero aberrasse, si ipsa cap. 9—14 perlustraveris, facile intelleges. Nam plurima in eis inveniuntur, quae a Tertulliano prorsus aliena sunt. Quod si cum III. adv. Marc. libro haec sex capita comparabis, nullo negotio cognosces.

In illo scriptor adversarium ipsum aggreditur et acerrime cum eo conflictatur. In hoc vero nihil aliud nisi causam exponit; quare non cum Iudaeis, sed de eis disputat. Eo magis offendimur, quod a cap. 9. modo unum pluresve ut praesentes alloquitur, modo de Iudaeis ut absentibus scribit. Quid sibi vult haec tanta varietas? Quod Tertullianum consulto fecisse contendit Noeldechenius. In altera parte adumbrata tantum

necdum perpolita scriptorem diverbii imaginem delineare, quomodo hi rem afferant, illi respondeant, hi defendant, illi reiciant. Consulto Tertullianum modo proselytum Judaeum, modo audientes allocutum esse, modo Judaeos dicentes induxisse (Noeldechen l. c. p. 29 sqq.).

Sed cur scriptor in octo prioribus capitibus non idem fecit? Aut cur in cap. 11. et 13., quatenus in III. adv. Marcionem libro non inveniuntur, illius proselyti non mentionem fecit? Deinde cur 2. personam singul. uno loco excepto iis tantum locis usurpavit, qui cum III. adv. Marc. libro congruunt?

Adv. Jud.

- c. 9. Uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum.
 „ quaere ergo
 „ non negabis
 „ ante est enim inspicias
 „ agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti.
 „ disce erroris tui morem
 „ certe inquis
 c. 10. age nunc si legisti
 „ si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, satis iam poterit tibi facere 21. psalmus.
 c. 12. aspice universas nationes et si audes negare, statim tibi occurrit
 „ nec poteris . . . dicere
 c. 14. non potes futurum contendere, quod vides fieri.

Adv. Marc.

- c. 12. Uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum.
 „ quaere ergo
 „ non negabis
 c. 13. ante est enim inspicias.
 c. 14. agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti.
 c. 16. disce et hic cum partiaris erroris tui Judaeis
 „ certe inquis
 c. 19. age nunc si legisti
 „ si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, satis iam poterit tibi facere 21. psalmus.
 c. 20. aspice universas nationes . . . et si audes, nega . . . sed tibi occurret.
 „ nec poteris vindicare
 „ non potest futurum dici, quod vides fieri.

c. 14. haec aut prophetata
nega aut si ne-
gas utrumque

c. 21. haec aut prophetata
nega . . . aut si negas
utrumque.

Huc accedit, quod Tertullianum hoc opusculum non diverbio acerrimo cum adversariis habito composuisse, sed ut alios illius aetatis scriptores id finxisse verisimile est. Sufficiat S. Justini dialogi cum Tryphone Judaeo admonere. Quam male Judaei in his dialogis doctrinam suam defendunt, quam facile ab adversariis Christianis protrahuntur! (Krüger l. c. p. 61.). Quare Noeldecheni opinio dicentis, eo quod puer quidam Judaeus Caracallam, imperatoris filium, in suas partes trahere conatus imperatoris Severi et ipsius patris iussu valde castigatus esset, etiam in Africa homines commotos vehementer inter se disputasse (Noeld. l. c. p. 88.) nullo argumento niti nobis videtur. Nos quidem, si hic nuntius in Africam pervenisset, Judaeos de eiusmodi rebus non disputaturos fuisse existimamus. Praeterea cum Tertullianum multis locis S. Justini dialogum adhibuisse negari non possit, diverbium c. 1. eum finxisse multo magis suspicari licet. An si altercationem acerrimam accurate describere voluisset, eum antea S. Justini scriptis operam daturum fuisse putas? Sed haec hactenus. Noeldechenium errasse pro certo affirmari potest.

Quod etiam ex iis locis apparet, qui ita depravati sunt, ut non ad Tertulliani ingenium, sed ad compilatoris cuiusdam errorem referendi sint. Neque enim coniecturis emendari possunt neque omnia menda ad malam traditionem sunt revocanda. Nam quomodo factum esse cogitabimus, ut haec ipsa capita, de quibus agitur, tam male, cetera autem multo melius servarentur? Comparemus igitur nonnullos locos, qui ad rem maxime pertinent, cum III. adv. Marcionem libro, locis consimilibus, quo aptius possint perlustrari, iuxta positus.

I. adv. Marc. III 12 (II 137)
Semler. Öhl. III. 643; Corssen.
l. c. p. 4 sqq.:

„Provoca nunc, ut soles,
ad hanc Esaiæ comparisonem
Christi, contendens illam in
nullo convenire. Primo enim,
inquis, Christus Esaiæ Em-

adv. Jud. c. 9. (II 720):

„Itaque dicunt Judaei: Pro-
vocemus istam praedicationem
Esaiæ (scil. VII 13 sqq. et VIII 4)
et faciamus comparisonem,
an Christo qui iam venit,

manuel vocari habebit, dehinc virtutem sumere Damasci et spolia Samariae adversum regem Assyriorum. Porro iste qui venit, neque sub eiusmodi nomine est editus, neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, uti cohaerentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, Nobiscum deus; uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, suae gentis est, sensus autem eius, quod est deus Nobiscum, ex interpretatione communis est. Quaere ergo, an ista vox, Nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto, non negabis, utpote qui et ipse dicas, Deus nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut quia penes te Nobiscum deus dicitur, non Emmanuel, idcirco nolis venisse illum, cuius proprium sit vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et Deus Nobiscum, invenies apud Hebraeos Christianos, immo et Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere Nobiscum deus; sicut et omnis gens, quoque sono dixerit Nobiscum deus, Emmanuelem pronuntiavit in

competat illi primo nomen, quod Esaias praedicavit, et signa eius quae de eo nuntiavit. Equidem Esaias praedicat eum Emmanuel vocitari oportere, dehinc virtutem sumpturnum Damasci et spolia Samariae adversum regem Assyriorum. Porro, inquit, iste qui venit, neque sub eiusmodi nomine est dictus neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos existimavimus, uti cohaerentia quoque huius capituli recognoscant. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuel, Nobiscum deus, uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, interpretationem habet, quod est Nobiscum deus. Quaere ergo an ista vox, Nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quod Christus inluxit, agitetur in Christo. Et puto non negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt in Christum, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere nobiscum deum esse significant atque ita constat, iam venisse illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel venit, id est Nobiscum deus.

sensu sonum expungens. Quodsi Emmanuel Nobiscum deus est, deus autem Nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est (quotquot enim in Christum tincti estis, Christum induistis) tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est Nobiscum deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat venisse iam illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel venit, id est Nobiscum deus.

Ac primum quidem quam apte Tertullianus nomen Emmanuelis Christo dari in III. adv. Marc. libro explanavit. Nam cum Christum ab omnibus Christianis etiam a Marcionitis, 'Nobiscum deus' appellari, quod omnes in Christum baptizati Christum induerunt, Marcion concederet, Tertulliano nihil nisi 'Emmanuel' et 'Nobiscum deus' idem valere erat demonstrandum. In hoc autem adv. Jud. libro Christum ab omnibus, 'Emmanuel' vel 'Nobiscum deus' appellari non legimus. Atqui si scriptor nihil aliud nisi Christianos Hebraeos Messiae nomen Emmanuelis dare monere voluit, non fuit, quod 'Emmanuel' latine 'Nobiscum deus' reddi ostenderet. Praeterea non ut in illo libro affertur causa, cur hoc nomen in Christum conveniat. Deinde particulis 'primo, deinde, porro' non recte usurpatis haec argumentatio valde depravata est. (Corssen. l. c. p. 5.). Tum scriptorem ex duobus Isaiae prophetarum capitibus (Is. 7, 13 sqq. et 8, 4) locum se afferre cum fugeret, falso 'cohaerentia huius capituli' scripsit. (Corssen. l. c. p. 5. A.). Denique Judaei hoc loco 'Christus, qui iam venit' non commode dicunt. Quod Noeldechenius eos adversarios irridere putat (l. c. p. 41.), hoc a totius libri natura abhorret.

II. adv. Marc. III 13 (II 139):

,In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur, infans vero bellator non

adv. Jud. c. 9. (II 721 sq.):

,Et signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator

aeque. Non enim et hic signi ratio versatur. Sed signo nativitatis novae adscripto exinde post signum alius ordo iam infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est malitiae non assentaturi, et hoc enim infantia est, sed accepturi virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum'.

non aeque. [Non] enim et hic signi ratio versaretur ($= \lambda$; versatur *A*), sed signo nativitatis novae adscripto exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum. Est infantiae. Sed accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum'.

Hoc loco 'virgo mater' 'infanti bellatori' opposita est. Illud 'signum' rem extraordinariam esse neque aliter atque scriptum esset, esse intellegendum scriptor contendit. 'Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura'. adv. Marc. III 13 (II 138). Hoc autem signum non esse et figurate esse pronuntiatum. Quae compiler parum intellexit et plane depravavit. Quamquam enim et ipse illud 'infans bellator' explanans scripserat 'non enim et hic signi ratio versaretur', tamen paulo post dixit 'sed accepturum virtutem Damasci, hoc est mirabile signum'. (Corssen. l. c. p. 7.).

III. adv. Marc. III 16
(II 143):

Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in saeculi desertis, introducturus erat in terram promissionis, . . . ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Jesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est, cum ad

adv. Jud. c. 9. (II 724):

'Nam quia Jesus Christus secundum populum, quod sumus nos nationes in saeculo desertae ($= \lambda$; deserto *A*) . . . introducturus esset in terram repromissionis, . . . ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, ut Jesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse

Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur nisi spiritus creatoris, qui est Christus?

erat dei filius, qui et semper videbatur. Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit. Et ideo constat, ipsum dei filium Moysi esse locutum.

Quomodo hic ,ut Jesus nominaretur' et ,nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat dei filius' cohaereant, non satis liquet. Neque enim, cuius rei causa afferatur, videmus. Itaque inter haec duo enuntiata aliquid omissum esse suspicamur. Quod autem hic desideramus, in III. adv. Marc. libro invenimus, hoc est: ,Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur'.

IV. adv. Marc. III 17
(II 145):

,Sed de utroque titulo sic disponam, ut, quoniam ipsum quoque Marcionis evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus, quasi in rem praesentem. Hic autem generaliter expungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem interim annuntiare Christum per Esaiam'.

Hic cum totum locum in libro adv. Jud. scripto depravatum, tum maxime ,specialiter' inepte usurpatum esse facile cognoscas. Nam scriptor Christum doctrinam caelestem praedicaturum et magnas virtutes facturum esse prophetas annuntiasse, non specialiter, sed generaliter illis Isaiae verbis 58, 1 sqq. et 35, 4 sqq. probavit. Et hic in III. adv. Marc. libro recte ,generaliter' positum est (Hauck. l. c. p. 92. A.).

V. adv. Marc. III 18
(II 146):

,Idem (sc. Christus) erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Jacob in Simeonem et Levi, id est in

adv. Jud. c. 9. (II 726):

,Sed de utroque titulo (scil. praedicationis et virtutis) sit dispositum (cf. Noeld. l. c. p. 55. A. 2., ubi Öhleri emendatio ,sit' recipitur). Itaque specialiter dispungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem adnuntiatum Christum'.

adv. Jud. c. 10. (II 728):

,Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam. Cum Jacob in Simeonem et Levi porrexit benedictionem,

scribas et pharisaeos (ex illis enim deducitur census istorum) spiritualiter interpretatur. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua ceciderunt nervos tauro, id est Christo, quem post necem prophetarum suffigendo nervos utique eius clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidia alicuius bovis illis exprobat carnificinam⁴.

de scribis et pharisaeis prophetat; ex illis enim deducitur census illorum. Interpretatur enim spiritualiter sic. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne veniat anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint viscera mea, quoniam in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua subnervaverunt taurum, id est Christum, quem post necem prophetarum interfecerunt, et nervos eius suffigendo clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidium (homicidia λ) iam ab eis commissum (commissa λ) aliis et non ipsis exprobat carnificinam⁴.

Adv. Marc. III 18 Christum cruci suffixum iri hoc exemplo bene ostenditur; in hoc autem adv. Jud. libro enuntiatum ultimum plane est depravatum. Compiler enim, cum totam argumentationem ex eo, quod Jacob Simeoni et Levi post homicidia alicuius bovis carnificinam exprobat, pendere parum intellexeret, falsam conclusionem addidit.

VI. adv. Marc. III 19
(II 148):

„Nunc et si omnes istas interpretationes respuerit et irriserit haeretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam a creatore, quia nec ex hoc probabit alium esse, qui crucifixus est.

adv. Jud. c. 10. (II 730):

„Nunc si omnes interpretationes istas respuerit et irriserit duritia cordis vestri, probabimus sufficere posse mortem Christi prophetatam, ut ex hoc quod non esset edita qualitas mortis, intel-

Nisi forte ostenderit hunc exitum eius a suo deo praedicatum, ut diversitas passionum ac per hoc etiam personarum ex diversitate praedicationum vindicetur. Ceterum nec ipso Christo eius praedicato, nedum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda, si in alium fuisset praedicatum'.

legatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis quam cuius mors praedicabatur'?

Ac primum quidem ex eo quod mortis genus non descriptum est, non licet conicere Christum cruci suffixum esse, sed fieri potuisse, ut hoc supplicium subiret. Post ,evenisse' quod pro ,evenire' usurpatum esse ex loco consimili adv. Marc. III 19 ,potuit evenisse' apparet (Kellner l. c. p. 235.), non ,posse', sed ,potuisse' requiritur. Quare verbo illo ,posse', quod post ,sufficere' abunde positum esse putat Kroymannus (l. c. p. 136.), huc translato hic locus non emendatur. Deinde tota haec argumentandi ratio in hoc libro non apta est. Minime enim disputatione, qua crucis exempla proferuntur, finita Judaeis concedere licet, ,sufficere posse mortem Christi prophetatam'. In III. autem adv. Marc. libro iisdem verbis ideo non offendimur, quod etiamsi mors tantum Christi creatoris a prophetis annuntiata esset, eum Christum, qui cruci suffixus est, Christum creatoris fuisse probabilius est quam Marcionis, cuius ne mors quidem praedicta erat.

VII. adv. Marc. III 20
(II 149):

,Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatus qualiter annuntiabatur, non alius haberi debeat quam qui talis annuntiabatur, ut iam

adv. Jud. c. 11 (II 733):

,Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur, qualis annuntiabatur etiam ex ista consonantia scripturarum qua ex prae-

ex ista consonantia rerum eius et scripturarum creatoris illis etiam restituenda sit fides ex praedictio maioris partis, quae a diversa sententia (cf. Kroymann. l. c. p. 136; Öhler. ,ad diversas sententias') vel in dubium deducuntur vel negantur'.

iudicio maioris partis adversum Judaeos elocuti sumus'.

Horum capitum auctor in Christo, qui venerat, prophetias testamenti veteris impletas esse vel, ut aliis verbis utar, res cum prophetarum vaticiniis optime concinere probavit. Quid? Nonne mirum, si adv. Jud. c. 11. ,consonantia scripturarum' scripsit? Ne uno quidem loco huius libri ea, quae de Christo praedicta erant, inter se congruere ostendit. Recte igitur adv. Marc. III 20 scriptum est ,consonantia rerum et scripturarum'.

VIII. adv. Marc. III 7
(II 130):

,Discat nunc haereticus ex abundanti cum ipso licebit Judaeo rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione caecus a caeco in eandem decidit foveam' *).

adv. Jud. c. 14 (II 739):

,Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum'.

Hoc loco vocabulum ,ducatus' non recte adhibitum est (Corssen. l. c. p. 8.). Neque enim ullo alio loco (cf. ad Nat. II 5; de pud. c. 5. adv. Marc. III 7) idem valet atque ratio. Atqui hic esse necessarium verbum, quod eam vim habeat, ex contextu et loco consimili adv. Marc. III 7 elucet. Quod ,ducatum' germanice „Rerpunft" vertendum esse vult Noeldechenius (l. c. p. 19. A. 3.), a vero aberrare nobis videtur; immo ,ducatus' in sermonem nostrum „Führung" transferendum esse vel ex illo loco colligi potest, quem Noeldechenius ad

*) Haec verba alludunt Matth. XV 14: „Sinite illos! caeci sunt et duces caecorum. Caecus autem si caeco ducatum praestet, ambo in foveam cadunt'. (Vulg.)

suam opinionem tuendam laudavit de pud. c. 5. (I 799): ,Pompam quandam atque suggestum aspicio moechiae, hinc ducatum idololatriae antecedentis, hinc comitatum homicidii insequentis'. Nam hic ducatum comitatu esse oppositum quis est quem fugiat?*)

IX. adv. Jud. c. 14. (II 741):

,Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatur, qualis adnuntiabatur, ut iam ex ista consonantia scripturarum divinarum intellegamus, et quae post Christum futura praedicabantur ex dispositione divina credantur expuncta'.

Illud ,ista consonantia scripturarum divinarum' hic praetermittimus, quod de eo iam supra p. 32. tractavimus. Sed quid illud ,sufficit hucusque de his interim . . . decucurrisse' sibi vult in fine libri, si eadem res non continuatur? Haec verba ex. cap. 11. temere repetita sunt.

Si quis igitur quae adhuc disseruimus, complectitur, num a Tertulliano haec capita esse composita contendet? Aut quomodo factum est, ut hi loci, qui aliis augeri possunt, depravarentur? Nam ne in libro quidem adumbrato necdum limato credibile est Tertullianum ipsum totiens errasse.

Accedit, quod non ita pauci loci inveniuntur, quibus illius cum Marcione certaminis admoneamur, velut adv. Jud. c. 9: ,Reddere veritati'. adv. Marc. III 12 haec verba aptissime usurpata sunt, quod Marcion litteris sacris partim mutilatis partim reiectis veritati aliquid eripuerat, adv. Jud. c. 9. autem vigore carent. Deinde cur his locis c. 9: ,Constabit autem utrumque nomen in Christo dei' et ,Sic igitur utrumque nomen competit Christo dei' et ,Licuit ergo et Christo dei' verbo ,Christo' additum sit ,dei', non satis liquet. Nam iis tantum locis positum est, qui cum libro adv. Marcionem scripto con-

*) Huic falsae Noeldecheni interpretationi aliam adiungimus. Vituperavit enim (l. c. p. 45.), illud Tertulliani adv. Jud. c. 2. (II 705): ,Loth, frater Abrahæ'. At Tertullianum errasse censes, cum in ipsa Scriptura Sacra Gen. 14, 14 sec. LXX. interpret. legamus: ,*Ἀκούσας δὲ Ἀβραμ, ὅτι ἡχμαλώτεται Λωτὶ ὁ ἀδελφοῦς αὐτοῦ.* (Vulgata): Quod cum audisset Abram, captum videlicet Lot fratrem suum' et Gen. 14, 16: ,*Καὶ Λωτὶ τὸν ἀδελφοῦν αὐτοῦ ἀπέστρεψε, καὶ πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.* (Vulgata): Reduxitque . . . et Lot, fratrem suum cum substantia illius.

gruunt. Quare compilatorem pro ,creatoris' illius libri hic ,dei' scripsisse verisimile est. Quin etiam adv. Jud. c. 13. et 14. ,deum creatorem et Christum eius' legimus. Quod haec verba c. 2: ,Deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator' idem valere putat Noeldechenius atque ,creator' (l. c. p. 31. A. 2.), non re, sed vocabulo ,creator' offendimur. Nam ,dei creatoris' nomen a Tertulliano conformatum est, ut ,deo Marcionis' opponatur.

Aliis locis verba addita sunt, quae cum certe superflua sint, in III. adv. Marc. libro non leguntur. Velut c. 9. his verbis ,Archontas Sodomorum appellat archontas vestros et populum vestrum populum Gomorrae vocat' adiuncta sunt haec: ,cum iam olim essent civitates istae extinctae' et post ,Pater tuus, inquit, Amorraeus et mater tua Cethaea' scriptum est ,quorum ex genere procreati non sunt'. c. 13. huic loco: ,Et ita subtractis charismatis prioribus (adv. Marc. III 23: ,charismatum roribus') lex et prophetae usque ad Joannem' illud ,et piscina Bethsaida usque ad adventum Christi. Valetudines ab Israele curare desiit' compilatoris modo non commode appositum est.

Denique non praetermittendum esse putamus a natura huius adv. Jud. libri alienam esse hanc irrisionem c. 9. (II 721): ,Scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus, nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulae suae dorso sive collo hostem designaturus*), atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est si penes vos infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare'. Ne uno quidem loco (c. 1—8) Tertullianus, quamquam saepius occasio offerebatur, adversarios irrisit. Contra in III. adv. Marc. libro c. 13. (II 138) eadem irrissio cum ceteris eiusmodi locis optime congruit, quibus ille liber abundat. Conferas velim IV 4 (II 165): ,Emendator sane evangelii a Tiberianis usque ad Antoniniana tempora eversi Marcion solus

*) adv. Marc. III 13 (II 138): ,destinaturus'.

et primus obvenit, expectatus tamdiu a Christo paenitente iam, quod apostolos praemisisse properasset sine praesidio Marcionis'. IV 10 (II 180): 'Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum sicut ipsum Marcionem quam corpus ut Christum Marcionis'. I 1: '(Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum)'; I 8: '(Supercilio)'; I 19: '(Marcionis salutem)'; III 8: '(Praecoquos)'; IV 5: '(faciunt favos et vespae)'; IV 11: '(inflatus es utribus veteribus)'; IV 22: '(Oculos percutere)'; IV 40: '(Cur autem panem)'.

Si quis igitur, quae cum III. adv. Marc. libro haec capita conferentes exposuimus, universa consideraverit, minime cum Noeldechenio consentiet, sed hanc partem post illum librum neque a Tertulliano scriptam esse contendet. Nam multi loci, ut supra demonstravimus, nisi compilatoris cuiusdam errore non sunt depravati.

Cap. II.

De iis locis, qui in III. adv. Marc. libro non inveniuntur.

Jam vero ii loci considerandi sunt, qui a III. adv. Marc. libro discrepant:

I. Cap. 8. extrem. (II 719) iis, quae Tertullianus de Danielis prophetia IX 21—27 scripsit, haec addita sunt: 'Erat enim praedictum exterminari illic unctionem sicut est in psalmis prophetatum: Exterminaverunt manus meas et pedes. Quae passio huius exterminii ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta'. Hunc locum usque ad verba: 'quae passio huius exterminii' spurium esse suspicamus. Quomodo enim ex Ps. XXI 17 conicere licet, a propheta praedictum esse, unctionem testamenti veteris sublatum iri? (Corsen. l. c. p. 9. A.). Cetera vero cum aliis ex causis Tertulliano non abiudicamus, tum quod haec verba c. 10. extrem. (II 730): 'Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta annuntiat . . . ' spectare videntur ad finem c. 8. 'ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta'.

II. Cap. 9. (II 725):

His verbis ‚Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus . . . et ob officium prophetae nuntiantis‘ adiunctus est longior idemque minime necessarius de Joanne Baptista locus, quo totum enuntiatio dilaceratur. Nam quae postea sequuntur: ‚Sic et Jesus ob nominis sui futurum sacramentum‘ a verbis supra positis disiungi nequeunt. Quod verum esse etiam ex loco consimili adv. Marc. III 16 cognoscimus.

III. Cap. 10. init. (II 727):

Illud Deut. XXI 23 ‚Maledictus omnis, qui pependerit in ligno‘ ad Christum pertinuisse negatur*). Sed hoc et Gal. III 13 ‚Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum, quia scriptum est: Maledictus omnis, qui pendet in ligno‘ et eis, quae Tertullianus ceteris locis de hac rescripsit, repugnat. Velut adv. Marc. I 11 (II 59): ‚Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se creatoris admisit ligno suspensus‘. V 3 (II 281): ‚Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio, ipso apostolo edocente manifestum est quam nobiscum faciat, id est secundum fidem creatoris. Neque enim quia creator pronuntiavit ‚Maledictus omnis in ligno suspensus‘ ideo videbitur alterius dei esse Christus et idcirco a creatore iam tunc in lege maledictus. Et quomodo praemaledixisset eum creator, quem ignorat? Cur autem non magis competat creatori filium suum dedisse maledictioni suae quam illi deo tuo subdidisse maledictioni et quidem pro homine alieno? de patient. c. 8. (I 602): ‚Dominus ipse maledictus in lege est, et tamen solus est benedictus‘. adv. Prax. c. 29. (II 695): ‚Atquin blasphematis . . . ‘; de fuga in persecut. c. 12. (I 482): ‚(Ut autem redimas hominem . . . ‘).

Deinde haec causa, cur Christus cruci suffigeretur ‚non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea, quae praedicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur‘ (adv. Jud. c. 10.), non apta esse videtur. Nos quidem Tertullianum S. Pauli verbis usum scripturum fuisse

*) Neque in l. testim. S. Cypriani hic locus invenitur.

putamus, Christum passum esse, ut homines ,a maledicto legis' redimeret.

IV. Finis c. 10. (II 730 sq.): ,Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta annuntiat' germanus esse videtur. Scriptorem enim, postquam dixit ,ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta', commode prosequi putamus ,nam quod in passione eius accidit Amos propheta annuntiat' cf. p. 35. ad I.

V. Cap. 11. (II 731 sq.) affertur longus ex Ezechiele locus (VIII 12—18 et IX 1—6), quo haec disseruntur: Judaeos, quod idolis servierunt, non solum ,in isto saeculo, sed in die retributionis' poenas duros esse, neque quemquam nisi signo *T*, quo crux Christi significetur, liberatum iri. Quae quamquam ad Christum referenda sunt, tamen hic locum non obtinere et in hoc opusculo longe uberiora esse videntur. Praeterea Judaeos, quod Christum interfecerint, punitum iri, hic ne ulla quidem littera significatum invenitur. Fortasse scriptor haec propterea explanavit, quod adv. Marc. III 22 (II 153) illud Ezech. IX 4 legerat.

VI. His Ezechielis verbis (II 732) adiuncta sunt ea, quae ex c. 8. huius adv. Jud. libri sunt repetita. Quodsi ea fini c. 10. (cf. supra ad IV.) addideris, et illa de Danielis prophetia IX 21—27 disputatio commode absolvitur et ad caput subsequens (= c. 13. cf. p. 40.) apte transitur. Quare non est, cur hunc locum spurium esse putemus.

VII. Jam vero difficillimum est diiudicare, utrum totum c. 13., quatenus cum III. adv. Marc. I. non congruit, a Tertulliano scriptum sit necne. (cf. Corsen. I. c. p. 9.) In hoc enim capite legimus ,in Regnorum', cum ceteris locis libri testamenti veteris graece laudentur. Velut adv. Marc. III 20: ,in prima Basiliarum'; IV 14: ,in Basiliis'; IV 21: ,habes tertiam Basiliarum'; IV 23 et 28. Scorp. c. 3: ,in Arithmis'; de pud. c. 18: ,in proverbiiis Salomon, quae *ΗΑΡΟΙΜΙΑΣ* dicimus'. Praeterea mirum est hoc enuntiatum (II 737): ,Cur itaque post resurrectionem eius a mortuis, quae die tertia effecta est, caeli eum receperunt? Secundum prophetiam Osee emissam huiusmodi: Ante lucem surgent ad me dicentes: Eamus et revertamur ad dominum deum nostrum, quoniam ipse eripiet

et liberabit nos (Osee VI 1 et 2). Post biduum, in die tertia, quae est resurrectio eius gloriosa, de terra in caelos eum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem, cuius neque nativitatem neque passionem Judaei agnoverunt. Hoc loco scriptor de resurrectione et ascensione Christi simplicissime disputavit, quasi non eorum errores refelleret, qui vel praecipua doctrinae Christianae placita reicerent. An hac prophetia Christi resurrectionem et ascensionem esse annuntiatam Tertullianum probasse censes? Maximi autem momenti est, quod hic exponitur, Christum uno eodemque die a mortuis resurrexisse et in caelum ascendisse *). Quae opinio a Tertulliano aliena est. Conferas quaeso haec: Apol. c. 21. (I 203): „Sed ecce tertia die . . . nullis apparentibus discipulis nihil in sepulchro repertum est praeterquam exuviae sepulti . . . Cum discipulis autem quibusdam apud Galilaeam, Judaeae regionem, ad quadraginta dies egit docens eos quae docerent. Dehinc . . . circumfusa nube in caelum est receptus“. De bapt. c. 19. (I 639): „Exinde Pentecoste ordinandis lavacris laetissimum spatium est, quo et domini resurrectio inter discipulos frequentata est, et gratia spiritus sancti dedicata, et spes adventus domini subostensa,

*) Haud pigeat referre eandem opinionem esse in fragmento evangelii, quod secundum Petrum dicitur (cf. Eberhard. Nestle l. c. p. 70 sqq.) c. 9: „Τῇ δὲ νυκτὶ ἣ ἐπέφωσκεν ἡ κυριακή, . . . μεγάλη φωνὴ ἐγένετο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ εἶδον ἀνοιχθέντας τοὺς οὐρα[ν]οὺς καὶ δύο ἄνδρας κατελθόντας ἐκεῖθεν πολὺ φέγγος ἔχοντας καὶ ἐγγίσαντας τῷ τάφῳ. Ὁ δὲ λίθος ἐκεῖνος ὁ βεβλημένος ἐπὶ τῇ θύρᾳ ἀφ' ἑαυτοῦ κυλισθεὶς ἀπεχώρησε παρὰ μέρος, καὶ ὁ τάφος ἠνοίγη καὶ ἀμρότεροι οἱ νεανίσκοι εἰσῆλθον“. cap. 10. „Ἰδόντες οἱ σιτραιωταὶ ἐκεῖνοι ἐξύπνισαν τὸν κεντυρίωνα καὶ τοὺς πρεσβυτέρους· παρῆσαν γὰρ καὶ αὐτοὶ φυλάσσοντες· καὶ ἐξηγουμένων αὐτῶν ἃ εἶδον πάλιν ὁρῶσιν ἐξελθόντας ἀπὸ τοῦ τάφου τρεῖς ἄνδρας, καὶ τοὺς δύο τὸν ἕνα ὑπορθεύοντας καὶ στανρὸν ἀκολουθοῦντα αὐτοῖς, καὶ τῶν μὲν δύο τὴν κεφαλὴν χωροῦσαν μέχρι τοῦ οὐρανοῦ, τοῦ δὲ χειραγωγουμένου ὑπ' αὐτῶν ὑπερβαίνουσιν τοὺς οὐρανοὺς . . . Καὶ ἔτι διανοομένων αὐτῶν φαίνονται πάλιν ἀνοιχθέντες οἱ οὐρανοὶ καὶ ἄνθρωπός τις κατελθὼν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ μνήμα“. cap. 13. Mulieres, quae ad sepulchrum Christi venerunt „ὁρῶσιν ἐκεῖ τινα νεανίσκον καθεζόμενον . . . ὅστις ἔφη αὐταῖς· τί ἤλθατε; τίνα ζητεῖτε; μὴ τὸν στανρὸν ἐκεῖνον; ἀνέστη καὶ ἀπῆλθεν· εἰ δὲ μὴ πιστεύετε, παρακύψατε καὶ ἴδετε τὸν τόπον ἔνθα ἔκειτο, ὅτι οὐκ ἔνεστιν· ἀνέστη γὰρ καὶ ἀπῆλθεν ἐκεῖ ὅθεν ἀπεσιτάλη“.

quod tunc in caelos recuperato eo angeli ad apostolos dixerunt sic venturum, quemadmodum et in caelos conscendit, utique in Pentecoste.

Nihilo tamen setius c. 13., quoad a III. adv. Marc. l. discrepet, excepto enuntiato ultimo Tertulliano assignare non dubitamus. Sermo enim Tertullianus esse videtur. Praeterea S. Justini cum Tryphone dialogi, quem a Tertulliano in hoc opusculo componendo adhibitum esse p. 9. vidimus, duobus locis admonemur. Conferas velim:

Adv. Jud. c. 13. (II 735):

„Hoc enim lignum (sc. passionis Christi) tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit*).

Adv. Jud. c. 13. (II 736):

„Cum filii prophetarum super flumen Jordanem lignum securibus caederent (cf. II. Reg. 6, 1 sqq.), exsiliit ferrum, et mersum est in flumine atque ita Helisaeo propheta superveniente petunt ab eo filii prophetarum, uti ferrum flumini, quod mersum fuerat, erueret. Atque ita Helisaeus accepto ligno et misso in eum locum, ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt, quod Heliae spiritus in

S. Just. dial. c. 86. de Otto
l. c. p. 312:

„Καὶ ξύλον βαλὼν εἰς τὸ ἐν
Μερρῶ ὕδωρ πικρὸν ὃν
γλυκὺ ἐποίησεν.

S. Just. dial. c. 86. de Otto
l. c. p. 314.

Ξύλον Ἐλισσαῖος βαλὼν εἰς
τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἀνή-
νευχε τὸν σίδηρον τῆς ἀξίνης,
ἐν ᾗ πεπορευμένοι ἦσαν οἱ
υἱοὶ τῶν προφητῶν κόψαι ξύλα
εἰς οἰκοδομὴν τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ
τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγ-
ματα τοῦ Θεοῦ λέγειν καὶ
μελετᾶν ἐβούλοντο.

*) Haec verba alludunt Sirach 38, 5: „Nonne a ligno indultata est aqua amara?“ Cf. etiam S. Cyprian. de zelo et livore c. 17. p. 431. edit. Hartel.

eum sit repraesentatus. Quid manifestius huius ligni sacramento, quod duritia huius saeculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis eius, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi.

Ὡς καὶ ἡμᾶς βαπτισ-
μένους ταῖς βαρυντάταις
ἁμαρτίαις, ἃς ἐπράξαμεν,
διὰ τοῦ σταυροῦ ἡναι ἐπὶ
τοῦ ξύλου καὶ δι' ὕδατος
ἀγνίσαι ὁ Χριστὸς ἡμῶν
ἐλυτρώσατο καὶ οἶκον εὐχῆς
καὶ προσκυνήσεως ἐποίησεν.

VIII. Cap. 14. (II 740) haec verba: „Nec poteritis eum Josedech filium dicere . . . nuncupatus est“ etsi ipsa per se haud inepte sunt dicta, tamen, quia quae antecedunt et sequuntur, spuria esse supra p. 20 sqq. ostendimus, reicienda sunt.

His ergo causis expensis eas partes, de quibus sub num. I. IV. VI. VII. disputavimus, praeter nonnullos locos genuinas esse putamus. Sed quo ordine sunt ponendae? Fortasse eundem sententiarum ordinem amplexari possumus, qui in codicibus manu scriptis invenitur expunctis iis, quae spuria esse vidimus. Est autem hic:

Illis verbis c. 8. extrem. (II 719): „Nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi“ adiungenda sunt haec: „Quae passio huius exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Caesare, consulibus Rubellio Gemino et Fuvio Gemino . . . ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta. Nam quod in passione eius accidit (II 730), ut media dies tenebresceret, Amos propheta annuntiat, dicens Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, praedicta ante per spiritum sanctum. Itaque quoniam impleta est prophetia per adventum eius et passionem (II 732), propterea et Daniel signari visionem et propheten dicebat atque ita LXX hebdomadibus conclusis et civitate exterminata et sacrificium et unctionem exinde cessare“.

Post haec verba caput novum incipere videtur idque illud, quod II 734 inscribitur c. 13. Terminatur autem hoc enuntiatio: „Nativitatem autem eius quis enarrabit? . . . tolleretur a terra vita eius“. (II 737).

Corssenius vero verbis illis c. 8. (II 719): „Nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi“ c. 13. addendum esse putat. (l. c. p. 9. A.). Quae capp. quin aptissime coniecti possint, dubitari quidem non potest; tamen, si res ita se habet, difficilius sit, eas partes cum c. 13. coniungere, quas germanas esse p. 35 sqq. vidimus.

Cap. III.

Num hae duae partes inter se conciliari possint.

Postquam igitur illas tres partes, ex quibus capita 9—14 constant, singillatim tractavimus, ea in universum, ut supra pag. 20. diximus, examinabimus. Hac enim ratione ea cum prioribus capitibus 1—8 non posse conciliari magis elucebit. Noeldechenius quidem „uncis“ aliisque „ligamentis“ (l. c. p. 27.) ea se coniunxisse confidebat. Sed in materia eligenda eum valde deceptum esse existimamus. Nam „unci“ eius ferrei quidem esse videntur, sed fragilissimi sunt. Velut Tertullianum hoc libro omnia tempora pervolassee (Noeld. l. c. p. 42.) videtur non recte dixisse. Illis enim verbis: „primi dies, medium tempus, novissimi dies“ in errorem est adductus, ut contenderet etiam Tertullianum tempora in aetatem antiquam, mediam, recentem distribuisse; antiquam autem „primis diebus“ significatam esse (adv. Marc. III 21), mediam ab imperatore Tiberio usque ad Vespasianum durasse (adv. Marc. III 23 et adv. Jud. c. 13.), recentem usque ad finem temporum, hoc est usque ad „millenium“ futuram esse.

Sed haec tria verba inter se non sunt opposita. Nam Tertullianum „primis diebus“ testamentum vetus, „novissimis diebus“ novum significasse, si quis eius scripta attigerit, facile intelleget. „Medium tempus“ (adv. Marc. III 23) illud est, quod Judaeis Christo interfecto concessum est, ut sceleris eos paeniteret. Noeldecheni autem opinionem et litteris sacris et rebus gestis repugnare ex multis locis Tertullianeis apparet. Conferas velim:

adv. Jud. c. 3. (II 706): „Ecce enim dies venient, dicit dominus et disponam domui Judae et domui Jacob testamentum novum . . .“ (Jer. 31, 31 sqq.). Unde intellegimus et

priorem circumcisionem tunc datam cessaturam et novam legem . . . processuram annuntiari, sicut Esaias (2, 2 sqq.) praedicavit, dicens, quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons domini

adv. Marc. III 21 (II 151): ,Ceterum allectio nationum a novissimis diebus exorta est. Iisdem verbis Esaias (2, 2 sqq.): ,Et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons domini, utique sublimitas dei, et aedes dei super summos montes, utique Christus, catholicum dei templum . . . Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum atque decursum vocationis in nationes a novissimis diebus adeuntes ad deum creatorem, non in proselytos, quorum a primis magis diebus allectio est. Etenim fidem istam apostoli induxerunt'. adv. Marc. V 8 (II 297).

An novum testamentum ab imperatore Vespasiano initium sumpsit? Aut apostoli ante Hierosolyma deleta gentibus evangelium non praedicaverunt? Ergo ceteri Noeldecheni ,unci' has tam dissimiles partes coniungere non possunt. Neque enim eo quod in utraque parte ,Christus, qui venit' invenitur (Noeld. l. c. p. 51. sqq.), eas congruere satis probatur. Ipse finis quam non artificiose compositus sit, supra p. 33. diximus. Quod adv. Jud. c. 14. extrem. ,gens' et ,populus' idem valent, inde petendum est, quod Is. 55, 5 laudatur. Eadem verba etiam adv. Marc. III 21 leguntur, ubi non tantum valent quantum adv. Jud. c. 14. Tertullianum eis tribuisse putat Noeldechenius l. c. p. 35. sqq.

Inprimis autem altera pars a priore eo differt quod res saepe nimis copiose explicantur. Velut non miramur, quod Tertullianus, cum quinque libros adv. Marcionem scriberet, illud ,Priusquam cognoscat infans vocare patrem et matrem' adv. Marc. III 13 (II 138) figurate pronuntiatum esse, fusius ostendit; in hoc autem adv. Jud. libro c. 9. (II 720), qui ex 14 capitibus constat, eadem argumentatio longe uberior est.

Aequae offendimur, quod idem saepius repetitur. Nisi enim c. 12. spurium esset (cf. supra p. 20. sqq.), Tertullianus doctrinam Christianam iam ubique divulgatam esse, non solum c. 7., sed etiam c. 12. prolixè demonstrasset.

Denique, ut finem faciamus, Tertullianus ea capita, quae cum III. adv. Marc. l. non concinunt, antequam Montani doctrinam amplecteretur, composuisse videtur. Scripsit enim c. 8. (II 718): „Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismo omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visus et prophetias“ (Hauck. l. c. p. 88.). Cetera autem capita, cum post illos adv. Marcionem libros composita esse probaverimus, postquam Tertullianus ad Montanistas se applicaverat, scripta sunt.

Quodsi haec omnia complectimur, c. 9—14 exceptis iis locis, quos p. 35 sqq. germanos esse vidimus neque cum c. 1—8 conciliari neque Tertulliano adscribi posse putamus.

Huius igitur disputationis fructus ita brevissime colliguntur. Tertullianus librum adv. Judaeos scripsit, sed haec novem*) capita tantum, de quibus supra diximus, absolvit. Quid obstiterit, quominus librum ad finem perduceret, quod nihil omnino memoriae proditum est, enucleari nequit. Quod Hauckius (l. c. p. 99.) suspicatur Tertullianum, cum adv. Judaeos scriberet, ecclesiae Carthaginiensis sacerdotem electum gliscentibus negotiis prohibitum esse, quominus opusculum continuaret, illud quidem credi, sed non probari potest. Hoc igitur opus inchoatum aliquis, qui Tertulliani scriptis operam dabat, perficere sibi proposuit. Et profecto nullo negotio id facere potuit. Nam Tertullianus III. adv. Marc. libro Marcionem, qui eadem fere atque Judaei Christianis obiecerat, una cum Judaeis refutaverat. Sed compilerator multos locos, cum eos non recte intellexeret, valde depravavit et interdum aliquid ex suo ingenio inepte addidit. Fortasse libro iam

*) Ubi finem c. 9. esse putemus supra p. 40. ostendimus.

nonnullis locis corrupto est usus. Unde factum est, ut c. 9—14, quae Tertulliani nomine posteris tradita sunt, ab eo aliena essent et a prioribus capitibus multum discreparent.

Quando autem continuator haec fecerit, non satis liquet. Sed non ita multo post Tertullianum id factum esse verisimile est. Nam Euagrius quendam initio, ut videtur, saeculi quinti post Chr. n. cum ex aliis fontibus tum ex hoc libro, qualis nunc est, in „Altercatione Simeonis Judaei et Theophili Christiani“ componenda hausisse demonstravit Corssenius (l. c. p. 18 sqq.).

